

Critique and Review of the Process of Lexical Selection and Its Types in the Prayers of Imam Reza (A.S.)

Monireh Ghanizadeh¹ Amir Moqaddam Mottaqi² Marzie Abad³

1. PhD student of Arabic language and literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: Ghanizadehm20@gmail.com

2. Corresponding author: Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Dr. Ali Shariati Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: a.moghaddam@ferdowsi.um.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Dr. Ali Shariati Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: mabad@ferdowsi.um.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
August 26, 2023

In Revised Form:
February 14, 2024

Accepted:
April 22, 2024

Published Online:
December 21, 2024

Keywords

The works Deposited for us from the family of the Prophet (PBUH) are among the most prominent and beautiful texts in every period and time. Therefore, this requires every researcher to use his scientific ability to discover the aesthetics of this great Islamic heritage and express it. Since words have a great contribution to understanding the author's style, evaluating the craftsmanship and eloquence of the literary text, and understanding the ideas of the text and its hidden and hidden themes, analyzing them as one of the components of the literary text greatly helps the researcher to explore different aspects of the individual work by examining the category. Among the different types of linguistic elements, knowing the words is a means of accurately identifying the art and eloquence of the writings of the Infallible Imam (AS) and distinguishing them from the style of the non-innocent, and since the supplications and prayers of the Infallible Imam (PBUH) are one of the most important literary genres, and are considered one of the religions of high literary importance in terms of language and speech; Given the importance of this topic and the reliance on the descriptive analytical research method, this article has addressed this part of Imam Reza's (PBUH) writings and to investigate the category of choosing words and their different forms in Imam Reza's (PBUH) prayer. Mohammad Abtahi wrote a book entitled (Al-Sahifa Al-Ridhawi Al-Jami'a) with the aim of answering questions such as how words are used, their types and different functions in Imam Reza's (PBUH) prayer and their frequency in the variety. The methods and topics were discussed. He used more abstract, symbolic, explicit and specific words in his prayer and was interested in the compatibility of words with the topic of prayer and the situations and topics used in it.

Sensory and abstract vocabulary, explicit and implicit vocabulary, marked and unmarked vocabulary

Cite this The Author (s): Qani Zadeh, M; Moqaddam Mottaqi, A; Abad, M. (2024). Criticism of the process of selecting words and their types in the prayer of Imam Reza (peace be upon him): Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 4, Winter 2024, Serial Number 48 – (165- 185)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.413458.1907](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.413458.1907)

Introduction

Human speech, when uttered within the bounds of ordinary terms, possesses varying degrees of eloquence and fluency. At times, such utterances may take on an elegant style, while at others they may be presented in a very weak and indolent form. However, when such utterances emanate from chosen individuals and the Imams, they are free from any weakness and frailty, and in such a state they attain the pinnacle of eloquence and fluency, as if they are sprung from the source of divine terms. These characteristics are always evident in the terms of the infallible imams, for they are connected to the source of knowledge, concepts, and divine terms. Their words bear a divine stamp. Thus, the works that have been bequeathed to us by the family of the Prophet's family are among the most significant and beautiful texts in any era or time. Therefore, it is incumbent upon each researcher, according to their own scientific ability, to discover the beauties and expound upon the various aspects of this great Islamic heritage. Since vocabulary plays a significant role in understanding the author's style, evaluating the artistry and eloquence of a literary text, and discerning the inner and hidden thoughts and themes of a text, an investigation of them as a component of a literary text can greatly assist the researcher in exploring various aspects of a work by examining only one category.

Among the different types of linguistic elements, the study of vocabulary is a way to accurately discern the artistry, eloquence, and fluency of the writings of the infallible imams and to distinguish them from the style of non-infallible ones. Since the prayers and supplications of the infallible imams are considered to be one of the most important types of literary and religious texts, which are of high literary importance in terms of language and speech, this article, considering the importance of this topic and relying on the descriptive-analytical research method, focuses on this part of the works of Imam Reza (A.S.) and examines the category of word choice and its various forms in the prayers of Imam Reza (A.S.) which have been collected in a book entitled "Saheefah-eRazawiyyah Jamie" by Movahed Abtahi, with the aim of answering questions such as how Imam Reza (A.S.) uses vocabulary, its types and different functions in his prayers, and the frequency of their use in the variety of styles and the recurrence of themes.

Method

The method of this research is to examine the prayers of Imam Reza (A.S.) based on lexical spectrums. One of the classifications is the division of vocabulary into sensory and abstract vocabulary. Words that refer to beliefs, qualities, meanings, and mental concepts are abstract, while words that refer to real and

tangible objects are concrete and sensory. The predominance of concrete words (as opposed to abstract words) makes the style of the text sensory, while the abundance of mental words makes the style abstract.

Another classification of vocabulary is divided into explicit and implicit vocabulary. Explicit vocabulary refers to words that express their meaning in a clear and transparent way. However, implicit vocabulary refers to words that express their meaning in an allusive way. In other words, the explicit meaning, which is the main concept of the word, is its lexical meaning and is usually found in dictionaries. However, the implicit meaning is the emotional or affective part of a linguistic expression, such as style, tone, emotional charge, and conceptual meaning, which is in contrast to the static and fixed main and essential meaning, and its explanation is difficult and context-dependent.

The third type of vocabulary classification is the division into marked and unmarked vocabulary. This is because not all words carry the speaker's mentality and attitude in the same way. Some are neutral. In other words, they are devoid of implicit meanings, concepts, and cultural and social values, while others carry implicit and evaluative meanings. Based on this, linguists have divided words into two categories: unmarked and marked.

Unmarked words are the most natural, simple, and yet fundamental words of a language, which are called the nucleus. Marked words, in addition to referring to a specific concept, also contain implicit meanings and value concepts that reflect the attitude and perspective of the writer and speaker. The last type of this classification is the examination of the generality and specificity of vocabulary. In fact, whether words have a broad semantic range or whether they convey a specific and limited meaning.

Discussion and Conclusion

Imam Reza (A.S.), drawing on Islamic and religious knowledge and with an awareness of the details of the Sharia and his role as the leader of the Shia world, has been more and more overt in his use of marked vocabulary. In fact, the words he chooses have a specific religious, ethical, value-based, and cultural meaning and reflect the speaker's specific perception of the subject and his relationship with his God. The choice of marked vocabulary with a cultural-religious, Islamic, and value-based connotations indicates that the prayers originate from the depths of the speaker's religious awareness and insight. It also demonstrates how these prayers can be applied to the formation and completion of parts of divine knowledge and understanding, and how they are derived from the religious and

cultural world of Islam. For example, words like “تعاليت” and “تقدست” are used to describe God’s position in relation to what is being described. This shows the speaker’s religious perception and high faith in God, and his differentiation between God and what is being described.

Furthermore, words like “بعد الموت”, “محيى العظام”, “منشئ”, “رميم” reflect the specific Islamic belief system of the Quran regarding the resurrection. The word “فرج” which is frequently used in Imam Reza’s prayers, carries meanings related to the worldview and is consistent with faith and belief in the concept of Mahdism.

The results of this study show that the use of sensory and abstract vocabulary is moderate in Imam’s prayers. The frequency of each type of vocabulary varies depending on the topic of the prayer. Overall, abstract vocabularies are more common, given the general format of the prayers and the frequent occurrence of mystical and philosophical topics. Imam Reza (A.S.) used explicit vocabulary more than implicit ones. He also strived to speak to God directly and without barriers by using explicit words. In fact, he tried to use these words to define his relationship with God, which can be extended to the relationship of all servants and believers with God, in a clear and transparent manner. The praying structure and its origin in a specific religion and school of thought have led Imam to use more marked vocabularies and to match the type of them with the religious and ideological aspects. Imam’s prayers are not separate from the religion and school of thought of Islam. He mostly tried to use his vocabulary from the heart of the high religious and Islamic concepts and culture, and to strengthen the reader’s worldview. The use of specific vocabulary has turned Imam’s style into an exemplary and illustrative text. A proper and desirable prayer between a servant and his God lies behind the use of this type of vocabulary, which is consistent with the content. The comprehensiveness of the request and the precise mention of the requesters, the attention to maintaining the phonetic aspect of the speech, and other religious and individual implications were all involved in the use of this vocabulary. This allows the reader to use these prayers in relation to relevant topics in their communication with God without the need for interpretation or addition.

نقد و بررسی فرایند واژه‌گزینی و انواع آن در نیایش‌های امام رضا علیه السلام

منیره غنی‌زاده^۱ امیر مقدم متقی^۲ مرضیه آباد^۳

ghanizadehm20@gmail.com

a.moghaddam@ferdowsi.um.ac.ir

mabad@ferdowsi.um.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران:

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول):

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

آثاری که از خاندان اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله در میان ما به ودیعه نهاده شده، از برجسته‌ترین و زیباترین متون در هر عصر و زمانی به‌شمار می‌رود؛ بنابراین می‌توانیم هر یک از پژوهشگران به فراخور توان علمی خود به کشف زیبایی‌ها و بیان جنبه‌های متعدد این میراث بزرگ اسلامی بپردازند. از آنجا که واژگان سهم بسیاری در شناخت سبک نویسنده، ارزیابی صنعت و فصاحت متن ادبی و شناخت اندیشه‌ها و مضامین درونی و پنهانی متن دارند، واکاوی آن‌ها به‌عنوان مؤلفه یک متن ادبی کمک شایانی به پژوهشگر می‌کند تا جهات مختلفی از اثر تنها با بررسی در یک مقوله کاوش شود. در میان انواع مختلف عناصر زبانی، شناخت واژه‌ها راهی برای تشخیص دقیق هنرنمایی‌ها و فصاحت و بلاغت نوشته‌های معصومین علیهم السلام و تمایز آن با سبک غیر معصومین است. از آنجا که نیایش‌ها و ادعیه معصومین علیهم السلام به‌عنوان یکی از مهم‌ترین انواع ادبی و دینی به‌شمار می‌رود که از جهت زبانی و گفتاری از اهمیت ادبی بالایی برخوردار است؛ این مقاله به روش توصیفی تحلیلی مقوله واژه‌گزینی و اشکال مختلف آن در نیایش‌های امام رضا علیه السلام بررسی کرده است. هدف پژوهش پاسخ به پرسش‌هایی همچون چگونگی نحوه کاربست واژگان و انواع و کارکردهای مختلف آن در نیایش‌های امام رضا علیه السلام و میزان بسامد آن‌ها در تنوع سبک‌ها و تناوب مضامین است. ایشان در دعاهایشان از واژگان انتزاعی، نشاندار، صریح و خاص بیشتر بهره گرفته و به اصل سازگاری واژگان با موضوع نیایش و موقعیت‌ها و مضامین به کار رفته در آن‌ها توجه کرده است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۶/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۱۱/۲۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۲/۰۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۰/۰۱

واژگان حسنی و انتزاعی، واژگان صریح و ضمنی، واژگان نشان‌دار و بی‌نشان.

کلیدواژه‌ها

استناد: غنی‌زاده، منیره؛ مقدم متقی، امیر؛ آباد، مرضیه (۱۴۰۳). نقد و بررسی فرایند واژه‌گزینی و انواع آن در نیایش‌های امام رضا علیه السلام: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۴، زمستان، شماره پیاپی ۴۸ - (۱۶۵-۱۸۵).

[DOI:10.22034/farzv.2024.413458.1907](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.413458.1907)

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام

۱. مقدمه

سخن بشر زمانی که در محدوده کلام عادی صادر می‌شود، دارای درجاتی از بلاغت و فصاحت است. گاه این سخنان در سبک بسیار عالی و فاخر و گاه در قالب بسیار ضعیف و سست ارائه می‌شود؛ اما زمانی که این سخنان از جانب انسان‌های برگزیده و معصومین (علیهم‌السلام) صادر می‌شود، هیچ ضعف و سستی و نقصی در آن راه نمی‌یابد. در چنین حالتی در اوج فصاحت و بلاغت قرار می‌گیرد و گویی از منبع کلام الهی سرچشمه گرفته است. این ویژگی‌ها همواره در کلام معصومین (علیهم‌السلام) به چشم می‌خورد؛ چراکه ایشان متصل به سرچشمه معارف و مفاهیم و کلام الهی هستند. سخنانشان صبغه الهی دارد (مقدم متقی، ۱۳۹۱: ۲۲۰).

در این باره، در حدیثی متواتر و مشهور آمده است که «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ وَحُبُّ الْجَمَالِ» (عباشی، ۱۳۸۰ق، ج ۲: ۱۴، ح ۲۹؛ دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۱۹۵؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۲۷۵). از این حدیث برمی‌آید که سرچشمه زیبایی و جمال، ذات مقدس خداوند است. بدون شک، سخن زیبا از کسی سرچشمه می‌گیرد که به مبدأ زیبایی نزدیک باشد. پس از کلام وحی، واضح است که سخنان معصومین (علیهم‌السلام) به دلیل قرابت بی‌مثال به منبع و مصدر زیبایی و دوری از هر گونه زشتی و بی‌تناسبی، در اوج زیبایی و دلپذیری خاصی قرار دارد. در حدیثی نورانی از امام رضا (علیه‌السلام) روایت شده: اگر مردم زیبایی‌های کلام ما را می‌شناختند، بی‌شک از آن پیروی می‌کردند (ابن بابویه، ۱۳۷۷، ج ۱: ۳۹۵). در این سخن نورانی، امام رضا (علیه‌السلام) به زیبایی کلام اشاره کردند و این امر نشان دهنده اهمیت والای کلام از منظر زیبایی و درست منتقل کردن آن است و اینکه کلام اگر در قالبی زیبا ارائه شود علاوه بر اینکه اثرگذاری آن بیشتر است و معنای آن به زیبایی و به بهترین شکل ابلاغ می‌شود، ماندگار و جاودان نیز است. مانند کلام معصومین (علیهم‌السلام) که در طول تاریخ بشر، همواره جاودان است و مردم پیوسته مشتاق شنیدن این گونه سخنان زیبا هستند. این پژوهش با علم به این قضیه و با اذعان به ادبیت بالا و صناعت عظیم سخنان امامان معصومین (علیهم‌السلام) به ویژه در نیایش‌ها و دعاها که وسیله‌ای برای ارتباط با خداوند متعال بود، به بررسی واژه‌گزینی در نیایش‌های امام رضا (علیه‌السلام) می‌پردازد.

۱-۱. بیان مسئله

به گفته بیشتر سخن‌شناسان و ادیبان عربی، آثاری که از خاندان اهل بیت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در میان ما به ودیعه نهاده شده، از برجسته‌ترین و زیباترین متون در هر عصر و زمانی به شمار می‌رفته است؛ بنابراین می‌تواند که هر یک از پژوهشگران و سخن‌سنجان به فراخور توان علمی

خود به کشف و آشکار کردن زیبایی‌ها و بیان جنبه‌های متعدد هنری این میراث بزرگ اسلامی بپردازند. بدین‌سان با توجه به امتیاز و صناعت و فصاحت بالای کلام معصومین (علیهم السلام)، بررسی آثار آن‌ها از جهات مختلف به‌ویژه از جهات سبکی، می‌تواند به اثبات همین فصاحت با تحقیق و نقد بینجامد. این تحقیق در صدد بررسی تنها یک مقوله از مقوله‌های متعدد سبک‌شناسی، یعنی واژه‌گزینی در مجموعه نیایش‌های امام رضا (علیه السلام) است. به عبارتی، این پژوهش برای اینکه بتواند به نتایج ملموس و دقیقی دست یابد، از میان آثار مختلف رضوی تنها به بررسی نیایش‌ها و از میان مقوله‌های مختلف سبک-شناسی و مؤلفه‌های متنوع آن، به بررسی مقوله واژه‌گزینی می‌پردازد تا سرانجام پاسخی برای دو سوال ذیل بیابد:

نحوه کار بست واژگان و انواع و کارکردهای مختلف آن در نیایش‌های امام رضا (علیه السلام) چگونه است؟

کدام نوع از واژگان در نیایش‌های امام رضا (علیه السلام) و با چه منظوری از بسامد بالایی برخوردار است؟

۱-۲. پیشینه تحقیق

درباره آثار امام رضا (علیه السلام) چه از جهت سبک‌شناسی و چه از جهات و رویکردهای نقدی دیگر پژوهش‌های مختلفی انجام گرفته است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

رجبی و مطهری (۱۳۹۴) در مقاله سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا (علیه السلام) بدون اتکا بر نظریه یا مقوله‌ای خاص به ویژگی‌های سبکی امام (علیه السلام) در مناظرات همچون استفاده از تشبیهات و تمثیلات و توجه به سطح فکری مخاطب و ... پرداخته است.

اسفندیاری و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله محسنات لفظی در کلام امام رضا (علیه السلام) و امام سجاد (علیه السلام) به موازنه محسنات لفظی در کلام ایشان همت گماشته شده است تا هنر کلامی این بزرگواران برای مخاطب آشکار شود. امامان (علیهم السلام) سخنان و نصایح گهربار خویش و مبادی اسلام و ارزش‌های اخلاقی را در قالب سخنانی مملو از تصاویر بدیعی بیان کرده و صنعت‌های لفظی مختلفی چون جناس، سجع و... را به کار گرفته‌اند تا بر عمق معنی و تأثیرگذاری کلام خویش بیفزایند و تأثیر و زیبایی آن را دو چندان کنند، بی‌آنکه از عمق معانی دینی ذره‌ای بکاهند.

اسفندیاری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله آرایه‌های بدیعی صحیفه الرضا (علیه السلام) در پی آن است که زیبایی فنون بیانی سخنان امام رضا (علیه السلام) را در این کتاب آشکار سازد. این صحیفه در بردارنده بخشی از میراث گران‌بهایی است که امام رضا (علیه السلام) به جای گذارده‌اند؛ آن بزرگوار در این اثر، مبادی اسلام و ارزش‌های اخلاقی را به‌واسطه سخنانی مملو از تصاویر بدیعی بیان می‌کنند. امام

رضا (علیه السلام) فنون بدیعی مختلف را همچون: جناس، سجع، ازدواج و... در سخن خویش به کار گرفته‌اند تا با کمک این صور بدیعی بر عمق معنی و تأثیرگذاری کلام خویش بر مخاطب بیفزایند. در این راه ظرفیت‌های تعبیری و الهام‌بخشی را که این فنون بر سخن می‌افزاید و زیبایی آن را فزونی می‌بخشد به کار گرفته‌اند بی‌آنکه با سخنان دینی خود از ذخیره معنوی دینی فاصله بگیرند.

وکیلی (۱۳۹۹) در کتاب توجه به زندگی امام (علیه السلام) می‌تواند راهی روشن را در مقابل دیدگان ما ترسیم نماید به شرط اینکه رفتارهای آن حضرت را نه ظاهرینانه بلکه با دقت مورد توجه قرار دهیم و منشأ رفتارهای الهی این امام بزرگوار را دریابی. امام رضا (علیه السلام) مروج قرآن است و قرآن بهترین و اولین مکتب تربیتی است که راه اساسی برای درمان صفات ناپسند و دستیابی به صفات پسندیده را نشان داده است.

جعفرزاده دیزآبادی (۱۳۹۴) در «سبک‌شناسی نامه‌های امام رضا (علیه السلام) در دو سطح ادبی و زبانی»، به بررسی ۱۰ نامه از نامه‌های حضرت رضا (علیه السلام) پرداخته و سبک‌های ادبی و زبانی آن‌ها را به روش توصیفی تحلیلی واکاوی کرده است. این پژوهش به بررسی مؤلفه‌های ادبی چون تشبیه، استعاره و کنایه و همچون مؤلفه‌های زبانی چون تکرار و تناسب چندین نامه از امام رضا (علیه السلام) پرداخته است.

اما این مقاله تنها با تکیه بر چهار مؤلفه از مؤلفه‌های هنر واژه‌گزینی در نیایش‌های امام رضا (علیه السلام) سعی در بررسی دقیق و علمی اصل واژه‌گزینی در نامه‌های مورد بحث را دارد و از این جهت پژوهشی نو بوده که تاکنون کسی به آن نپرداخته است.

۲. بحث و بررسی

در این بخش از مقاله به بررسی اشکال مختلف واژه‌گزینی و کارکردهای مختلف آن با توجه به موقعیت متنی و مضامین و بن‌مایه‌های موجود پرداخته می‌شود:

۲-۱. واژگان حسّی و انتزاعی

از بدیهی‌ترین و اصلی‌ترین نوع واژگان می‌توان به تقسیم واژگان به حسّی و انتزاعی اشاره کرد. «واژه‌هایی که بر عقاید، کیفیات، معانی و مفاهیم ذهنی دلالت دارند انتزاعی‌اند و واژه‌هایی که بر اشیای واقعی و محسوس دلالت دارند عینی و حسّی‌اند. غلبه واژه‌های عینی (در برابر ذهنی) سبک متن را حسّی می‌کند و کثرت واژه‌های ذهنی موجب انتزاعی شدن سبک

می‌شود» (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۵۱). هر کدام زمانی به مقادیر قابل توجهی از واژگان حسی و انتزاعی برخوردار است که گویشوران آن زبان برای اهداف خود از آن‌ها بهره می‌برند (شمیسا، ۱۳۹۳: ۲۱۷)؛ اما نحوه و میزان کاربرد آن‌ها با توجه به مضمون و بافت متنی در یک اثر ادبی، در تعیین سبک آن مؤثر است.

دربارهٔ کاربرد این دسته از واژگان در کتاب «صحیفه رضویه جامعه» می‌توان گفت که اصولاً دعا یا نیایش با خداوند و ذات اقدس الهی سروکار دارد و طبیعی است که درصد واژگان انتزاعی در آن بیشتر باشد. این گونه از واژگان زمانی که در مناجات با خدا و شکرگزاری از الطاف و نعمت‌های او باشد به شکل فراوانی دیده می‌شود. مثلاً در دعای زیر با عنوان «فی المناجاة بالحمد لله وشکره و حال السّجد» از امام رضا (علیه السلام)، حضرت می‌فرماید:

«لک الحمد إذن أظعتک، ولا حجة إِنْ عصیتک ولا صنع لی ولا لغیری فی إحسانک ولا عذر لی إِنْ أسأتُ ما أصابنی من حسنة فمَنک، یا کریم، إغفر لمن فی مشارق الأرض ومغاربها، من المؤمنین والمؤمنات» (موحد ابطحی، ۱۳۹۴: ۲۶)، «حمد و سپاس از آن توست اگر اطاعت تو را نمودم و دلیل و برهانی برایم نیست اگر عصیان و سرپیچی تو را کردم؛ در احسان و بخشش تو من و غیر من اختیار و تصرفی ندارد و اگر گناه کردم عذر و بهانه ای ندارم، ای بزرگوار آنچه از نیکی به من می‌رسد از جانب توست، زنان و مردان مؤمن در شرق و غرب جهان را ببخشای».

در این دعا که امام (علیه السلام) به حمد خدا می‌پردازد و با او به گونه فردی و برای حاجتی شخصی راز و نیاز می‌کند، واژهٔ «حمد» در نهایت دقت انتخاب شده است؛ زیرا «حمد» عبارت است از ستودن عمل نیکی که از راه اختیار صادر شود، خواه آن عمل نیک موجب نتیجه‌ای پسندیده برای ستایش‌کننده باشد یا خیر؛ اما «مدح» لازم نیست در مقابل عمل اختیاری انجام شود، بلکه می‌توان هر چیز خوبی که از راه اختیار صادر نشده باشد نیز مدح کرد؛ بنابراین دایره «مدح» وسیع‌تر از «حمد» است؛ بنابراین، در صورتی که به جای «حمد» واژهٔ مترادف «مدح» به کار می‌رفت و گفته می‌شد «المدح لک» عبارت دچار نقص و خلل می‌شد؛ زیرا احتمال غیر اختیاری دانستن معنا وجود داشت و این احتمال با عظمت و قدرت کامله ذات احدیت سازگار نیست؛ اما «حمد» ستایش خاص و صریح در برابر احسانی است که از روی کمال اختیار صادر می‌شود. از اینجا این نکته استفاده می‌شود که گوینده «لک الحمد» اعتراف ضمنی دارد که احسان ذات باری تعالی از راه اختیار بدون جبر بوده است. همچنین در صورتی که به جای واژهٔ «حمد» مترادف دیگر آن یعنی واژهٔ «شکر» انتخاب می‌شد، در چنین صورتی نیز جمله خالی از نقص و عیب نبود؛ زیرا «شکر» تشکر کردن در قبال نعمتی است که به خود شخص سپاسگزار

رسیده باشد، در حالی که مراد در اینجا، حمد خداوند در برابر انعام و احسان عمومی است که همه موجودات از جمله خود سپاسگزار را نیز فرا گرفته است؛ بنابراین بديهی است که چنین اغراضی تنها با واژه «حمد» افاده می‌شود (مقدم متقی، ۱۳۹۱: ۲۰۱-۲۷۷). واژگان انتزاعی درصد قابل ملاحظه‌ای از سخن را به خود اختصاص داده است. حمد، اطاعت، عصیان، حجت، احسان، عذر، اساءة، حسنة و... که نشانگر نفوذ بیش از حد واژگان انتزاعی در کلام است تا در فضای عارفانه و معنوی که میان بنده و خدایش برقرار است، واژگانی متناسب با موقعیت محتوایی و متنی به کار برد (قیومی، ۱۳۸۳: ۸۸). یا به طور دقیق‌تر زمانی که موصوف خداوند باشد و کلام درصد تجسم ذات اقدس الهی باشد، این واژگان انتزاعی هستند که درصد قابل توجهی را به خود اختصاص داده‌اند. به‌عنوان مثال در نمونه زیر از دعایی با نام «لقضاء الحوائج متوسلاً بأسماء الله تعالی» امام (علیه السلام) می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِالْعَيْنِ التِّي لَا تَنَامُ، وَبِالْعِزِّ الذِّي لَا يُرَامُ وَبِالْمَلِكِ الذِّي لَا يُضَامُ وَبِالنُّورِ الذِّي لَا يُطْفَأُ وَبِالْوَجْهِ الذِّي لَا يُبْلَى، وَبِالْحَيَاةِ التِّي لَا تَمُوتُ، وَبِالصَّمْدِيَّةِ التِّي لَا تُتْقَهَرُ، وَبِالدِّمُومَةِ التِّي لَا تَفْنَى، وَبِالْإِسْمِ الذِّي لَا يُرَدُّ، وَبِالرَّبُوبِيَّةِ التِّي لَا تَسْتَدَلُّ...» (قیومی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۸۶)؛ «خداوند از تو می‌خواهم به دیده‌ای که نمی‌خوابد، به عزتی که مورد سوء قصد قرار نمی‌گیرد و به فرمانروایی که ستم نمی‌کند و به نوری که خاموش نمی‌شود، و به چهره‌ای که پوشیده نمی‌شود و به زنده‌ای که نمی‌میرد و به قدرتی که مغلوب نمی‌گردد و به جاودانگی که فنا ندارد و به نامی که رد نمی‌شود و به ربوبیتی که دلیل نمی‌گردد...»

هر چند امام (علیه السلام) گاهی برای اینکه صورت نزدیک و قابل ارتباطی از خداوند خویش ارائه دهد، از واژگان حسی هم بهره می‌برد؛ اما در مجموع واژگان حسی با توجه به موصوف، مضمون و موقعیت نیایش کارست متواتری دارند و امام (علیه السلام) به درستی توانسته است، نوعی واژه‌گزینی با بُعدی ذهنی و انتزاعی در دعای خود به کار ببرد تا با واژگانی که شایسته است با خدای خود راز و نیاز کند.

اما زمانی که دعا درباره امور محسوس و دنیوی است درصد واژگان حسی بالا می‌رود تا فضایی محسوس متناسب با طلب و خواسته امام (علیه السلام) خلق شود. اصولاً در سبب همین دعاها و گزینش دقیق واژگان متناسب با مضمون و محتواست که این دعاها تأثیر خود را می‌گذارد و برای مخاطب به‌عنوان نیایشی مناسب در موقعیت‌های مشابه مورد استفاده قرار گیرد. امام (علیه السلام) در دعایی با عنوان «فی الإستسقاء» می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ اسْقِنَا غَيْثاً مَغِيثاً مَجْلَلًا، طَبَقاً مَطْبَقاً، جَلالاً، مَوْناً، رَاجِياً، غَدَقاً، مَغْدَقاً، طَيِّباً مَبَارَكاً،

هاطلاً منهطلاً متهاطلاً، رعداً هنیئاً مریئاً، دائماً رواباً سریعاً، عامماً مسبلاً، نافعاً غیر ضار، تحیی به العباد والبلاد، وتنبت به الزرع والنبات» (همان: ۱۶۶)؛ «خداوند ما را با باران آبیاری فرما، بارانی مدد رسان، فراگیرنده زمین و پوشاننده آن (با ابرهای) متراکم و طبقه طبقه، عظیم و فراوان، زیبا و فریبنده، امیدبخش، لبریز، قطره درشت، پاک، با برکت، فروریزنده، پی‌درپی ریزان، سودمند و بدون زیان که بندگان و سرزمین‌ها را به وسیله آن زنده گردانی و کشت و گیاه را به وسیله آن برویانی...»

همان‌طور که مشاهده می‌شود امام (علیه السلام) در اینجا از واژگان حسّی فراوانی بهره گرفته است. توصیفی دقیق از باران آمده و دعا به گونه‌ای کامل و با گزینش واژگان مناسب تدوین یافته است. در واقع، این نیایش از جهت گزینش نوع واژگان به گونه فنی عمل کرده و واژگان حسّی را برای موضوع و نعمتی حسّی انتخاب کرده است. همچنین امام (علیه السلام) با انتخاب واژگان فراوان سعی کرده درخواست خود را از خداوند باری تعالی شفاف و دقیق بیان کند و ابعاد باران و ویژگی‌های آن را به‌طور دقیق ذکر می‌کند. نه تنها در انتخاب واژگان محسوس که نوع و شکل باران را نشان می‌دهد (مغدقا، منهطلاً و...) در انتخاب نتیجه و حاصل باران (الزرع، النباب، أنعم و...) نیز به‌طور فنی عمل کرده است. به عبارتی، در اینجا واژگان حسّی کامل و جامعی از موضوع انتخاب شده و سبک متن را متناسب با خواسته، محسوس و داستانی کرده است. یا زمانی که دعا دو جنبه حسّی و معنوی را با هم در نظر دارد، هر دو دسته از واژگان به یک میزان به کار می‌رود و امام در واژه‌گزینی حساب شده عمل می‌کند. مثلاً در دعای زیر با عنوان «فی طلب العافیة» می‌فرماید:

«یا الله، یا ولیّ العافیة، والمئان بالعافیة ورازق العافیة والمنعم بالعافیة، والمتفضّل بالعافیة علی وعلی جمیع خلقه، رحمن الدنیا والآخرّة ورحیمهما، صلّ علی محمد وآل محمد، وعجل لنا فرجاً ومخرجاً وارزقنا العافیة ودوام العافیة فی الدنیا والآخرّة یا ارحم الراحمین» (همان: ۴۰)؛ «ای خدا، ای سرپرست و صاحب اختیار عافیت و ای کسی که عافیت را به مردم ارزانی می‌دارد و ای روزی دهنده عافیت و ای کسی که نعمت عافیت را می‌بخشی و ای کسی که عافیت را بر من و بر تمام آفریدگانش تفضّل می‌کند. ای رحمتگر و بخشاینده دنیا و آخرت و مهربان دو عالم».

در اینجا واژگان حسّی و انتزاعی هر دو به یک میزان به کار رفته است. عافیت، رزق، خلق واژگانی بینابین هستند و واژگانی چون رحیم، رحمان، مئان، متفضّل و... واژگان انتزاعی هستند. در واقع امام (علیه السلام) آنچه در دنیا انسان با آن درگیر است؛ یعنی سلامت بدن را با آنچه در آسمان‌ها و ذهنی قابل درک است، پیوند داده است و این دو واژگان در سازگاری و ارتباط تنگاتنگ با هم قرار دارند.

۲-۲. واژگان صریح و ضمنی

یکی از تقسیم‌بندی واژگان، تقسیم آن‌ها به واژگان صریح و ضمنی است. واژگان صریح به واژگانی گفته می‌شود که معنای خود را به‌طور صریح و شفاف بیان کند (ضیاف، ۱۳۷۶: ۱۰)؛ اما واژه ضمنی به واژه‌ای گفته می‌شود که معنای خود را به‌طور تلویحی بیان می‌کند (Perrine, 1988: 585). به عبارتی، معنای صریح که مفهوم اصلی واژه به‌شمار می‌آید معنای لغوی آن است و معمولاً در فرهنگ لغات مشاهده می‌شود؛ اما معنی ضمنی، بخش احساسی، یا تأثیری یک اظهار زبان‌شناختی مثل سبک، لحن، بار احساسی و معنی مفهومی است که در تقابل با معنی اصلی و اساسی ایستا و ثابت قرار می‌گیرد و شرح آن دشوار و بافت محور است (Bussmann, 1996: 235). باید توجه کرد که بستگی به نوع متن و موقعیت متنی و گفتمان حاکم در متن، کاربری واژگان صریح و ضمنی در نوسان است و افزایش ارزش یک متن بستگی به توجه به اصل سازگاری واژگان با دیگر عناصر متنی دارد.

نیایش‌های فصیح و فنی امام (علیه السلام) متناسب موقعیت و موضوع ادبی و عقیدتی است. از این رو، امام (علیه السلام) به گونه فنی و همان‌طور که انتظار می‌رفت، از واژگان صریح برای راز و نیاز و ارائه درخواست‌ها بهره گرفته است؛ زیرا هیچ‌گونه مانعی میان خود و خدای خویش نمی‌شناسد و در صدد بیان گفته‌های خود که می‌توان به‌عنوان گفته‌ها و دعا‌های تمامی انسان‌ها در هر نقطه از زمین که بی‌پرده و صریح با خداوند بیان می‌شود در نظر گرفت. به‌عنوان مثال در نمونه زیر از دعایی با عنوان «لطلب الفرج متوسلاً بأسماء الله تعالی» موضوع با بسامد بالای واژگان صریح و بی‌پرده میان بنده و خدا عنوان شده است:

«أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، خالق الخلق، وقاسم الرزق، وقاتل الإصباح، وجاعل الليل سکناً، والشمس والقمر حساباً ذلك تقدير العزيز العليم، لا إله إلا هو العزيز الحكيم» (موحد ابطحی، ۱۳۹۴: ۵۲)؛ «شهادت می‌دهم که هیچ معبودی جز خداوند نیست که یکتاست و هیچ شریکی ندارد، آفریننده خلاق و تقسیم‌کننده روزی و شکافنده صبحگاه و کسی است که شب را مایه آرامش و گردش خورشید و ماه را وسیله محاسبه زمان قرار داده و این پدیده، تقدیر و اندازه‌گیری خداوند قدرتمند داناست، هیچ معبودی جز او نیست و شکست‌ناپذیر و با حکمت است».

همان‌طور که مشاهده می‌شود، حضرت در این بخش از آیه در راز و نیاز با خدا، از واژگان تلویحی و ضمنی بهره نگرفته است و به عبارتی نیاز ندیده تا از این واژگان استفاده کند، بلکه از واژگان صریح که برای ارتباط شفاف و مستقیم خود با خداوند کارایی و ضرورت بیشتری دارد، استفاده کرده است. واژگانی که برای خواننده نیز آشناست و هر مخاطبی به‌سادگی می‌تواند با همین

واژگان ارتباط برقرار کند و در نتیجه در راز و نیاز با خداوند آن را به کار ببرد؛ اما گاهی با توجه به تغییر سبک و موقعیت معنا، میزان واژگان ضمنی بیشتر می‌شود. به‌عنوان مثال در نمونه زیر که برای رفع گشایش و زایل شدن اندوه است، امام رضا (علیه السلام) دعا خود را این گونه بیان می‌کند:

«إِنِّي اغْتَمْتُ فِي بَعْضِ الْأُمُورِ فَأَتَانِي أَبُو جَعْفَرٍ (علیه السلام) فَقَالَ: يَا بَنِيَّ، ادْعُ اللَّهَ، وَأَكْثِرْ مِنْ «يَا رَوْوُفُ يَا رَحِيمٍ» (همان)؛ «در کاری دغدغه و ناراحتی داشتیم، پدر بزرگوارم ابوجعفر امام کاظم پیشم آمده و فرمودند: پسر عزیزم خدا را بخوان و ذکر یا رُووف یا رحیم (ای خدای با رأفت و ای بسیار مهربان) را زیاد بگو».

این گونه است که امام (علیه السلام) به‌طور غیرمستقیم در ذیل روایتی خواسته خود را مطرح می‌کند. ایشان ضمنی و تلویحاً به خواننده و مخاطب خود می‌گوید که از تعبیر رُووف یا رحیم استفاده کند تا ناراحتی وی برطرف شود. در واقع، این کلمه به‌طور مستقیم بر درخواست طلب برخوردار نیست؛ اما تلویحاً به مهربانی و رحمت خداوند اشاره دارد و نشان می‌دهد که با ذکر این مفهوم قصد دارد از خداوند خاضعانه برای طلب خود خواستاری کند. به همین صورت زمانی که در دعایی با عنوان «عند الخروج من المنزل وعند السفر إلى الحج» می‌فرماید:

«اللهم إني أستودعك ديني، ونفسي وأهلي وولدي وعيالي» (همان: ۲۰۲)؛ «بار خدایا بی گمان من دینم و خودم و خانواده و فرزندان و عیال (و نان خورهایم) را به تو می‌سپارم».

به همین صورت در دعایی دیگر با همین مضمون:

«اللهم إني أستودعك اليوم ديني ومالي ونفسي وأهلي وولدي وجميع جيرانی وإخوانی المؤمنین، الشاهد منا والغائب عنا» (همان: ۲۰۲)؛ «خداوند من امروز دین و مال و خودم و خانواده و فرزندانم و تمام همسایگان و دوستان مؤمنم؛ چه آنان که پیشم حاضرند و چه آنان که غایب‌اند را به تو می‌سپارم».

در چنین مواقعی امام (علیه السلام) به تلویح خواسته خود را از خداوند می‌خواهد. در واقع، به اختصار بیان می‌کند که خدایا آن‌ها را نگه دار و محافظت کن و در امنیت قرار بده و...، بلکه به‌طور کلی از واژه «به تو می‌سپارم» استفاده کرده است؛ اما در مجموع واژگان صریح در نیایش‌های امام (علیه السلام) بسیار بیشتر از واژگان ضمنی به کار رفته است و امام (علیه السلام) به کار بردی بودن دعا برای تمامی انسان‌ها توجه کرده و به گونه نمادین، رمزآلود و ضمنی با خدای خود سخن نگفته است. در نیایش‌های خود سعی کرده، با زبانی صریح، بی‌پرده و بدون مانعی با خداوند راز و نیاز کند و حتی اگر درخواست او ضمنی باشد، واژگان به کار رفته صریح است. مانند آنچه در دو نمونه اخیر

دیدیم و اینکه در طی آن امام (علیه السلام)، درخواست خود را به طور ضمنی با استفاده از واژگان صریح بیان کرده است.

۲-۳. واژگان نشان دار و بی نشان

همه واژه‌ها به طور یکسان حامل ذهنیت و نگرش گوینده نیستند. برخی خنثی هستند (سجودی، ۱۳۸۷: ۴۵)؛ یعنی خالی از معانی ضمنی و مفاهیم و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی هستند و برخی دیگر حامل معانی ضمنی و ارزش‌گذارانه‌اند. بر این اساس زبان‌شناسان واژه‌ها را به دو دسته بی‌نشان و نشان‌دار تقسیم کرده‌اند (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۶۳). واژه‌های بی‌نشان طبیعی‌ترین، ساده‌ترین و در عین حال بنیادی‌ترین واژگان زبان هستند که هسته‌ای نامیده می‌شوند. واژگان نشان‌دار علاوه بر دلالت بر یک مفهوم خاص، در بردارنده معانی ضمنی و مفاهیم ارزشی نیز هستند که نگرش و طرز تلقی نویسنده و گوینده را در خود دارند (همان: ۲۶۴). نشان‌داری واژگان در تعیین سبک اثر نقش برجسته‌تری دارد و در کلام‌هایی که از ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌هایی مشخص نشئت می‌گیرد، به مراتب بیشتر به کار می‌رود.

امام رضا (علیه السلام) با بهره‌گیری از معارف اسلامی و دینی و با آگاهی از جزئیات این شریعت و نقش وی به عنوان پیشوای جهان تشیع، در کاربرد واژگان نشان‌دار بیشتر و آشکارتر عمل کرده است. در واقع، واژگانی که انتخاب می‌کند، بر مفهوم دینی، اخلاقی، ارزشی و فرهنگی خاصی برخوردار است و تلقی خاص گوینده را از موضوع و رابطه خویش با خدای خویش نشان می‌دهد. در نمونه زیر در بخشی از دعایی با عنوان «فی المناجاة لطلب الفرج» تلقی‌های جهان‌بینی و نشان‌داری واژگان دیده می‌شود:

«... فتعالیت یا الهی، وتقدرتُ عمّا به المشبهون نعتوك، یا سامع کل صوت، و یا سابق کل فوت، یا محیی العظام و هی رمیم و منشئها بعد الموت، صلّ علی محمد و آل محمد و اجعل لی من کل هم فرجاً و مخرجاً و لجميع المومنین، إنک علی کل شیء قدير» (قیومی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۲۸)؛ «اما بارالها تو برتر و والاتر و مقدس‌تر از آنی که تشبیه‌کنندگان تو را به آن توصیف کنند. ای شنوای هر صدایی و ای سبقت‌گیرنده بر هر زوال و از دست رفتنی، از زنده کننده استخوان‌ها در حالی که پوسیده‌اند و ایجاد کننده آن‌ها پس از مرگ، بر محمد و آل محمد درود و رحمت فرست و برای من و تمام مؤمنین، از هر گونه هم و غمی که گشایش و راه خروج (و برون‌رفتی) قرار ده (که) بی‌گمان تو بر هر چیز بسیار توانایی».

انتخاب واژگان نشان‌دار با بار فرهنگی دینی یا اسلامی و ارزشی، نشانه منبعث شدن دعا از

اعماق آگاهی و بصیرت دینی است و اینکه این دعاها چگونه در شکل‌گیری و تکمیل بخش‌هایی از بینش و معارف الهی قابل کاربرد. همچنین برگرفته از جهان دینی و فرهنگی اسلام است. در همان آغاز نیایش، واژگان فعلی «تعالیت» و «تقدّست»، برای توصیف جایگاه خداوند نسبت به آنچه توصیف می‌شود، تلقی دینی و ایمان بالای گوینده به خداوند و تفاوت قائل شدن نسبت به آنچه بدان وصف می‌شود دیده می‌شود. همچنین واژه «محبی العظام»، و «منشیء»، و «رمیم»، «بعد الموت»، قاموس باور اسلامی خاص قرآن را درباره رستاخیز نشان می‌دهد. همچنین واژه فرج در اینجا کاملاً نشان‌دار است و امام از واژگانی که نیایش‌گوینده مسلمان و شیعه آن را حامل معانی جهان‌بینی و متناسب با ایمان و اعتقاد خود می‌یابد استفاده کرده است. همچنین در فراز زیر از دعایی با عنوان «لطلب دفع الشدائد» این نوع از واژه‌گزینی دیده می‌شود:

«وَأَنْ عَلِيًّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ سَيِّدَ الْأَوْصِيَاءِ، وَوَارِثَ عِلْمِ الْأَنْبِيَاءِ، عِلْمِ الدِّينِ، وَمُبِيرَ الْمُشْرِكِينَ، وَمُمَيِّزَ الْمُنَافِقِينَ، وَمُجَاهِدَ الْمَارِقِينَ، إِمَامِي وَحُجَّتِي، وَعُرْوَتِي وَصِرَاطِي، وَدَلِيلِي وَمَحْجَّتِي، وَمَنْ لَا أَتَّقُ بِأَعْمَالٍ وَ لَوْ زُكْتُ، وَ لَا أَرَاهَا مُنْجِيَةً لِي وَ لَوْ صَلَّحْتُ إِلَّا بِوَلَايَتِهِ وَ الْإِتِمَامِ بِهِ وَ الْإِقْرَارِ بِفَضَائِلِهِ وَ الْقَبُولِ مِنْ حَمَلَتِهَا، وَ التَّسْلِيمِ لِرَوَاثَتِهَا وَ أَقْرَبَ بِأَوْصِيَاءِهِ مِنْ أَبْنَائِهِ أُمَّةً وَ حُجَجًا وَ أُدْلَةً وَ سُرَجًا وَ أَعْلَامًا وَ مَنَارًا وَ سَادَةً وَ أَبْرَارًا، وَ أَمِنَ بِسِرِّهِمْ وَ جَهْرِهِمْ، وَ ظَاهِرِهِمْ وَ بَاطِنِهِمْ، وَ غَائِبِهِمْ وَ شَاهِدِهِمْ، وَ حَيِّهِمْ وَ مَيِّتِهِمْ، لَاشْكَ فِي ذَلِكَ، وَ لَا رَيْبَ - عِنْدَ تَحْوُلِكَ - وَ لَا انْقِلَابَ» (همان: ۴۷)؛ «وعلی (علیه السلام) امیر مؤمنان، سرور اوصیاء و وارث علم انبیاء، پرچم و نشانه برجسته دین، و نابود کننده مشرکان، و جدا کننده منافقان، و جهاد کننده علیه خوارج و منحرفان، امام و پیشوا و حجت الهی بر من و دستاویز (نجات) و راه (مستقیم) و راهنما و شاهراه روشن من است و کسی که به اعمالم - هر چند پاکیزه باشد - تکیه نمی‌کند (و به آن‌ها مطمئن نیستم) و آن‌ها را هر چند صالح باشند، نجات‌بخش خودم نمی‌بینم جز با ولایت او و اقتدا به وجود مبارکش، و اقرار و اعتراف نسبت به فضایلش و پذیرفتن (این معارف) از حاملان آن‌ها و تسلیم بودن در برابر روایان آن‌ها، و به اوصیاء و جانشینانش که از فرزندان اویند، به عنوان امامان و حجت‌های الهی اقرار می‌کنم که راهبران و چراغ‌های تابان (هدایت) و پرچم‌ها و نشانه‌های برجسته دین و سروران و نیکانند و به پنهان و آشکارشان و ظاهر و باطنشان و غایب و حاضرشان و زنده و مرده‌شان ایمان دارم، (ایمانی که) هیچ شکی در آن نیست و هنگام انتقال دادنم توسط تو (به جهان آخرت) هیچ تردید در آن ایمان نیست و هیچ دگرگونی در آن راه ندارد».

همان‌طور که ملاحظه می‌شود امام (علیه السلام) در این فراز از دعا از واژگان نشان‌دار فراوانی بهره گرفته است به نحوی که پیدا کردن واژگان خنثی در آن با وجود طولانی بودن شاهد مثال بسیار سخت است. به‌عنوان مثال زمانی که از دشمنان یا جبهه مخالف سخن می‌گوید از مشرکین و منافقین

استفاده می‌کند و به عبارتی از واژه خنثی اعداء استفاده نمی‌کند. زمانی که از الگو سخن می‌گوید از واژگانی چون «امام» و «حجة»، و «عروة» و «صراط» بهره می‌گیرد که جملگی واژگان نشان‌دار و برگرفته از فرهنگ و گفتمان اسلامی قرآنی است. واژگان نشان‌دار متعدد دیگری چون «ابرار»، «اوصیا»، «ظاهر»، «باطن» و... که در اسلامی کردن متن بسیار مؤثر افتاده و کاملاً دلالت بر یک دعای قرآنی و اسلامی دارد، در این دعا بسیار به چشم می‌خورد. دعایی که برای مسلمان شیعه پیرو ولایت علی (علیه السلام)، مایه خرسندی دل و آرامش خاطر می‌شود و از واگوبه آن در راز و نیاز با خدا لذت می‌برند. «باید توجه کرد که متون ادبی و سخنان اعتقادی اساساً ارزشی و شخصی‌اند و حاوی دیدگاه شخصی گوینده هستند؛ بنابراین طبیعی است که سرشار از واژه‌های نشان‌دار باشند» (پارمحمدی، ۱۳۸۳: ۶۳؛ شمیسا، ۱۳۹۳: ۲۱). این گونه است که هیچ فرازی از دعاها و نیایش‌های امام (علیه السلام) در صحیفه رضوی خالی از واژگان نشان‌دار نیست و سرتاسر با دانش و معارف دینی و اسلامی عجین شده و در صدد تقویت بار جهان‌بینی خواننده و تشدید و افزایش معنویت او هنگام خواندن و استفاده از این نیایش‌هاست. به عبارتی، امام بسیار هدفمند عمل کرده و در دعاها و راهبردهای خود از روش و سبک اسلامی فاصله نگرفته و جملات وی برگرفته از جهان شریعت اسلامی و راهبردهای جهان‌بینی آن است. با وجود این، استفاده از واژگان خنثی طبیعتاً در هر متنی یک روند طبیعی و ذاتی است و در کلام امام (علیه السلام) به صورت راهبری و فراوان، به نحوی که مسیر متن را عوض کند و آن را از هویت اسلامی خارج کند، بلکه به نحوی که برای ارائه تصاویر عادی از امور روزمره و یکنواخت در مواردی به کار رفته است.

۴-۲. عموم و خصوص واژگان

یکی دیگر از انواع واژه‌ها بررسی عموم و خصوص واژگان است. در واقع اینکه واژگان از شمولیت معنایی برخوردارند یا اینکه معنای مشخص و محدودی را منتقل می‌کنند (ورنداک، ۱۳۹۳: ۳۲؛ شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۲۴۷). به نقل از فتوحی «واژه‌های متن بیشتر اسم نوع‌اند یا اسم جنس؟ به تعبیر دیگر عام‌اند یا خاص؟ واژه عام به یک گروه یا جنس اطلاق می‌شود و واژه خاص به یک عضو از گروه. درخت - سرو - سرو سیاه. درخت اسم جنس و سرو اسم نوع و سرو سیاه اسم خاص. البته اسم‌ها از نظر مصداق‌هایشان نسبی هستند، چنان‌که واژه بید، از درخت خاص‌تر و باز بید مجنون از بید خاص‌تر. هر چند واژه خاص‌تر می‌شود اطلاعات بیشتری درباره شکل، اندازه، مزه و رنگ پدیده‌ها به ما می‌دهد و به ادراک تصویری چنگ می‌اندازد و تصویر زنده‌تری ارائه می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۵۲). در ادامه به بررسی این موضوع در نیایش‌های امام رضا (علیه السلام) در صحیفه رضویه می‌پردازیم.

امام رضا (علیه السلام) در دعای خود از تجسّم و تصویرسازی به نحو شایان ذکر بهره می‌برد. وی در عبارت‌هایی که در نیایش‌ها به کار می‌برد، در صدد تبسیط و شرح دقیق موضوع است و این نشان می‌دهد که به فضا سازی موضوعاتی که او و خداوند در جریان است، ایمان دارد و خواهان شفافیت و اخلاص در دعا است؛ همان طور که در این ژانر اخلاقی عبادتی انتظار می‌رود؛ بنابراین از جهت تصویرپردازی بسیار قوی و تأثیرگذار است و امام از سازوکارهایی چون تشبیه، توصیفات متعدد و تجسّم دقیق اثر بهره می‌برد. به‌عنوان مثال در فراز زیر از راز و نیاز با خداوند بیان می‌کند:

«لَكَ الْحَمْدُ عَلَى إِحْسَانِكَ الْكَثِيرِ، وَخَيْرِكَ الْعَزِيزِ، وَتَكْلِيفِكَ الْيَسِيرِ وَدَفْعِكَ الْعَسِيرِ، وَلَكَ الْحَمْدُ يَا رَبِّ عَلَى تَثْمِيرِكَ قَلِيلِ الشُّكْرِ وَاعْطَائِكَ وَافِرَ الْأَجْرِ، وَحُطِّكَ مَثْقَلِ الْوِزْرِ، وَقَبُولِكَ ضَيْقَ الْعُذْرِ وَوَضْعِكَ بَاهِظَ الْإِصْرِ وَتَسْهِيلِكَ مَوْضِعَ الْوَعْرِ، وَمَنْعِكَ مَقْطَعِ الْأَمْرِ» (قیومی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۲۴)؛ «و سپاس و ستایش فقط برای توست به خاطر احسان زیادت، و خیر فراوانت، و اینکه بندگان را به کار آسان مکلف ساختی و سختی را از آنان دور نمودی. و سپاس و ستایش مخصوص توست، ای پروردگار و صاحب اختیار من به سبب این که شکرگزاری اندک را پر ثمر ساختی و اجر فراوان بخشیدی و بار سنگین را از دوش من برداشتی و سختی و تنگنای عذر و پوزش‌م را پذیرفتی و تعهد سنگین را از من برداشتی و موقعیت دشوار و ناهموار را برایم هموار ساختی و از گسستگی کارها و امور مانع شدی ...»

در این دعا واژگان و تعبیری که امام (علیه السلام) درباره خداوند به کار می‌برند، به ندرت بدون صفت دیده می‌شود. به عبارتی امام (علیه السلام) با شرح بیشتر مفاهیم کلمات را از حالت عام به حالت خاص منتقل کرده است. در واقع به اینکه بگوید «علی احسانک» یا اضافه کردن واژه یا صفت «الکثیر» بُعد و نوع احسان را بیان کرده است. به همین صورت واژگان «عزیز، یسیر، عسیر و قلیل» که جملگی به صورت هم‌آوا و مسجع در صدد کوچک کردن دایره مفهومی واژگان به کار رفته هستند تا مقصود گوینده بهتر و میزان اخلاص و نزدیکی بنده با خدا بیشتر نشان داده شود. به همین صورت در دعای زیر، واژگان خاص سهم بیشتری را به خود اختصاص داده است. اما در بخشی از دعا «طلب تفریح الغوم و الهوموم» می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ أَنْتَ ثَقِيٌّ فِي كُلِّ كَرْبٍ، وَأَنْتَ رَجَائِي فِي كُلِّ شِدَّةٍ وَأَنْتَ لِي فِي كُلِّ أَمْرٍ نَزَلَ بِي ثِقَةٌ وَعُدَّةٌ، كَمْ مِنْ كَرْبٍ يَضْعُفُ عَنْهُ الْفُرَادُ وَتَقَلُّ فِيهِ الْحَلِيَّةُ، وَتَعْيِي فِيهِ الْأُمُورُ، وَيَخْذُلُ فِيهِ الْبَعِيدُ وَالْقَرِيبُ وَالصَّدِيقُ وَيَشْمُتُ فِيهِ الْعَدُوُّ أَنْزَلْتَهُ بَكَ وَشَكْوَتَهُ إِلَيْكَ رَاغِباً إِلَيْكَ فِيهِ عَمَّنْ سِوَاكَ، فَفَرَّجْتَهُ وَكَشَفْتَهُ وَكَفَيْتَنِيهِ، فَأَنْتَ وَ لِي كُلِّ نِعْمَةٍ وَصَاحِبِ كُلِّ حَاجَةٍ، وَمُنْتَهَى كُلِّ رَغْبَةٍ». (همان:

(۷۶): «خداوند تو تکیه گاه و مایه اطمینان من در هر گرفتاری هستی و تو مایه امید من در هر سختی می باشی. و تو در هر موضوعی که برایم پیش می آید، مایه اطمینان و پشتوانه منی، چه بسا گرفتاری که در آن سست و لرزان می شود و راه چاره در آن کم می شود و کارها در آن به درمانگی می رسد و (اشخاص و آن گرفتاری را به درگاه تو آوردم و آن را به تو شکایت کردم، در حالی که از دیگران روی گردانده و فقط به سوی تو توجه نمودم و تو آن گرفتاری را گشایش داده و برطرف کرده و مرا در آن کفایت نمودی. چرا که تو صاحب اختیار هر نعمت و همراه خلایق در هر حاجت و سر منزل هر نیایش و گریشی...».

در اینجا نیز امام (علیه السلام) با افزودن واژگان و بسط ظریف عبارات مندرج در دعا، از کاربست واژگان و مفاهیم عام خودداری کرده است. به عبارتی واژه «ثقة» در همنشینی با عبارت «فی کل کرب» محدوده واژه را مشخص کرده است همچنان که واژه «رجا» با عبارت «فی کل شده»، این محدود سازی را انجام داده است. همچنین با استفاده از تکنیک عطف مانند «ثقة و عدة»، «البعید» و «القریب»، این جزئی نگری به کار رفته است. در واقع امام (علیه السلام) در عباراتی که به کار می رود نسبت به شفاف سازی و تصریح مفاهیم ارائه شده بسیار با حساسیت و دقت لازم عمل می کند و این شیوه نه تنها به اطناب نمی انجامد، بلکه به توصیف دقیق خواسته و استمرار راز و نیاز با خدا که از ویژگی های مثبت یک نیایش است می انجامد و مؤمن با خواندن این دعا زمان بیشتری را با خدا می گذارد و از واژگان بیشتر و دقیق تری با خدای خود سخن می گوید. یا در دعای باران که میزان دقت و تصویرسازی در موضوع بسیار مورد توجه است.

«وتجعل فيه بلاغاً للحاضر منا والبلاد، اللهم أنزل علينا من بركات سمانك ماءً طهوراً وأنبت لنا من بركات أرضك نباتاً مسقياً، و تسقيهم مما خلقت أنعاماً و أناساً كثيراً، اللهم أرحمناً بمشايخ رجع، و صبيان رضع، و بهائم رضع، و شبان خضع» (همان: ۱۶۶)؛ «... و آن را مایه کفایت برای شهرنشینان و بادیه نشینان ما بگردانی، بار خدایا از بركات آسمان آبی بسیار پاک و پاک کننده بر ما فرود آر، و از بركات زمينت گیاهی سیراب بر ما برویان، و نیز به گونه ای که آب را به چهارپایان و آدمیان زیادی که آفریدی بنوشانی. خداوند ا به پاس حرمت پیران رکوع کننده و کودکان شیر خوار و حیوانات چرا کننده و جوانان خاضع و فروتن بر ما رحم کن».

امام (علیه السلام) مناسبات یک دعای فنی را رعایت کرده است و استفاده از واژگان خاص نشانه توجه او به خداوند باری تعالی و اهمیت خواسته و طلب است. خاص کردن واژگان و تعابیر در اینجا با صفات و اضافات انجام گرفته و اصل تناسب و حفظ صبغه آوایی نیز در این فرایند دخیل است. تصویری که امام (علیه السلام) از خواهندگی مردم و از وضعیت بی بارانی ارائه می دهد با استفاده از همین

فرایند خاص کردن واژگان به دست می‌آید؛ اینکه چگونه پیران و کودکان و چهارپایان و جوانان با حالت‌های خاص در این خوانندگی مشارکت دارند و اینکه بی‌بارانی چه کسانی را به خود درگیر کرده است و اینکه طلب برای چه هدف و نیازی از خداوند خواسته می‌شود. همه این موارد با کاربست فراوان واژگان خاص القا می‌شود.

۳. نتیجه‌گیری

استفاده از واژگان ذهنی و حسی در نیایش‌های امام (علیه السلام) به کار رفته است و بستگی به موضوع دعا بسامد هر کدام از این نوع واژگان کم و زیاد می‌شود. در مجموع واژگان انتزاعی با توجه به قالب نیایش به‌طور کلی و همچنین موضوعات عرفانی و فلسفی بیشتر به چشم می‌خورد.

امام رضا (علیه السلام) واژگان صریح را بیش از واژگان ضمنی به کار برده و آن گونه که شایسته است سعی کرده با استفاده از واژگان صریح بی‌پرده و بدون مانعی با خداوند خود سخن گوید. در واقع در تلاش بوده تا رابطه خود با خدای خود را که می‌تواند به رابطه تمامی بندگان و مؤمنان با خدای خود باشد با استفاده از این واژگان به‌گونه‌ای شفاف و روشن تعیین کند.

قالب دعا و سرچشمه گرفتن آن از شریعت و مکتبی مشخص، سبب شده تا امام (علیه السلام) از واژگان نشان‌دار بیشتر بهره‌برد و نوع واژگان به کار رفته را با جهات دینی و اعتقادی به کار رفته در آن مطابقت دهد. نیایش‌های امام (علیه السلام) ساخته‌ای جدا از شریعت و مکتب اسلام نیست و غالباً تلاش کرده واژگان خود را از دل فرهنگ و مفاهیم بلند دینی اسلامی به کار برد و از جهت جهان‌بینی خواننده متن را جهت‌دار و خواننده را تقویت کند.

استفاده از واژگان خاص، سبک امام (علیه السلام) را به متنی مصداقی و تصویرگرا تبدیل کرده است و مناسبات یک نیایش مناسب و مطلوب بنده با خدای خویش در پس کاربرد همین نوع واژگان است که در تناسب با محتواست. شمولیت خواسته و ذکر دقیق خوانندگان، توجه به حفظ جنبه آوایی کلام و دیگر دلالت‌های اعتقادی و فردی در کاربرد این واژگان دخیل بوده است تا خواننده بدون نیاز به تفسیر یا اضافه کردن چیزی این نیایش‌ها را در زمینه موضوعات مرتبط در راز و نیاز با خدا به کار ببرد.

منابع و مأخذ

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۷). *معانی الاخبار*. مترجم: عبدالعلی محمدی شاهرودی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- _____ . (۱۳۹۳). *عیون اخبار الرضا*. مترجم: محمد صالح روغنی قزوینی. قم: مسجد مقدس جمکران.
- اسفندیاری، مصطفی و همکاران. (۱۳۹۲). «آرایه‌های بدیعی صحیفه الرضا». *فرهنگ رضوی*. سال اول. شماره ۳. صص: ۱۴۷-۱۸۰.
- _____ . (۱۳۹۴). «محسنات لفظی در کلام امام رضا (علیه السلام) و امام سجاد (علیه السلام)». *فرهنگ رضوی*. ۳(۹). صص: ۱۲۵-۱۵۲.
- جعفرزاده دیزآبادی، فاطمه. (۱۳۹۴). «سبک‌شناسی نامه‌های امام رضا (علیه السلام) در دو سطح ادبی و زبانی». *پایان‌نامه. دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. کاشان: دانشگاه کاشان.
- دیلیمی، حسن بن محمد. (۱۴۱۲). *ارشاد القلوب*. (دیلیمی). قم: الشریف الرضی.
- رجبی، فاطمه؛ مطهری، اعظم. (۱۳۹۴). «سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا (علیه السلام)». *پژوهش‌های اعتقادی کلامی (علوم اسلامی)*. ۵(۱۹). صص: ۸۱-۹۸.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۸۷). *نشانه‌شناسی کاربردی*. ویراست دوم. تهران: نشر علم.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). *کلیات سبک‌شناسی*. ویراست دوم. چاپ چهارم. تهران: میترا.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۱). *رستاخیز کلمات: درس‌گفتارهایی درباره نظریه ادبی صورت‌نگرایان روس*. چاپ سوم. تهران: سخن.
- ضیف، شوقی. (۱۳۷۶). *پژوهش ادبی*. ترجمه عبدالله شریفی خجسته. تهران: علمی و فرهنگی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴). *الأمالی*. قم: دارالثقافة.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ ق). *تفسیر العیاشی*. مصحح: سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: المطبعة العلمية.
- قویمی، مهوش. (۱۳۸۳). *آوا و القا. رهیافتی به شعر اخوان ثالث*. تهران: هرمس.
- قیومی اصفهانی، جواد. (۱۳۸۷). *صحیفه امام رضا (علیه السلام)*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۵). *سبک‌شناسی، رویکردها و نظریات*. تهران: سخن.
- مقدم متقی، امیر. (۱۳۹۱). «بررسی خطبه فاطمیه بر پایه زیبایی‌شناسی». *لسان مبین*. سال (۲-۲۰۱۳). دوره ۴. شماره ۹. صص: ۲۰۱-۲۲۷.
- موحد ابطحی، محمد باقر. (۱۳۹۴). *صحیفه رضویه جامعه*. مترجم: سید عدنان لاجوردی. مشهد: انتشارات بنیاد فرهنگی و هنری امام رضا (علیه السلام).
- وردانک، پیتیر. (۱۳۹۳). *مبانی سبک‌شناسی*. ترجمه محمد غفاری. چاپ دوم. تهران: نی.
- وکیلی، محمد حسن. (۱۳۹۹). *سبک زندگی توحیدی از نگاه امام رضا (علیه السلام)*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۳). *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*. تهران: هرمس.

References

- Ibn Babuye (Sheikh Sadoq), Muhammad Ibn Ali. (1998). *The Meaning of News*. Translator: Abdol Ali Muhammadi Shahroodi. Tehran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyyah. [in arabic]
- Ibn Babuye, Muhammad Ibn Ali (2014). *Al-Oyoon Akhbar Al-Reza (a.s.)*. Translator: Muhammad Saleh Roqani Qazvini. Qom: Jamkaran Holy Mosque. [in arabic]
- Esfandiari, Mostafa et. al (2013). Novel arrays of Sahifa Al-Reza, *Razavi Culture Quarterly*, 3, p. 147-188 . [in persian]
- Esfandiari, Mostafa et. al (2015). Verbal favors in Imam Reza (a.s.) and Imam Sajad's (a.s.) terms. *Razavi Culture*, 3(9), 125-152. [in persian]
- Bussmann, Hadumod. (1996). *Dictionary of Language and Linguistics*. London and Newyork: Routledge.
- Perrine, Laurence (1998), "Literature: Poetry, The Elements of Poetry", Southern Methodist University (Offser in Iran).
- Jafarzadeh Dizabadi, Fatemeh (2014). Stylistics of Imam Reza's (AS) letters in two literary and linguistic levels, Faculty of Literature and Humanities, Kashan University. [in persian]
- Deilami, Hassan Ibn Muhammad (1992). *Ershad Al-Qulub (Deilami)*. Qom: Al-Sharif Al-Razi. [in arabic]
- Rajabi, Fatemeh, and Motahari, Azam (2015). The stylistics of debates of Imam Reza (a.s.). *Theological and Speech researches (Islamic Sciences)*. 5(19), 81-98 . [in persian]
- Sojodi, Farzan (2008). *Applied semiotics*, Second edition, Tehran: Nashr Elm. [in persian]
- Shamisa, Sirus (2014). *Generalities of stylistics*, Second edition, fourth edition, Tehran: Mitra. [in persian]
- Shafiee Kadkani, Mohammad Reza (2012). *Resurrection of words: Lectures on the theory of Russian formalists*, Third Edition, Tehran: Sokhan. [in persian]
- Zeif, Shoqi (1997). *Literary research*, Translation of Abdollah Sharifi Khojaste, Tehran: Scientific and Cultural. [in arabic]
- Toosi, Muhammad Ibn Hassan (1994), *Al-Mali*, Qom: Dar Al-Thaqafe. [in arabic]
- Ayyashi, Muhammad Ibn Masood (1961). *Tafsir Al-Ayyashi*. Corrector: Seyyed Hashem Rasooli Mahllati. Tehran: Al-Matba Al-Elmia. [in arabic]
- Fotoohi, Mahmood (2016). *Stylistics, Approaches and Theories*, Tehran: Sokhan. [in persian]
- Qavimi, Mahvash (2004). *Voice and inspiration, an approach to Akhvan Thaleth poetry*, Tehran: Hermes. [in persian]
- Moqadam motaqi, Amir (2012). Analysis of the Fatemi sermon based on aesthetics, *Lesan Mobin Queterly (2-2013)*. 4(9), 201-227, Mash'had. [in persian]
- Movahed Abtahi , Muhammad Baqer (2015). *Saheefah-e-Razawiyyah Jamie*, Translator: Seyyed Adnan Lajavardi, Mash'had: Publications of Imam Reza Cultural and Art Foundation. [in persian]
- Werdank, Peter (2014). *Basics of stylistics*, Translated by Mohammad Qafari, Second Edition, Tehran: Ney. [in persian]
- Vakili, Mohammad Hasan (2020). *Monotheistic lifestyle from Imam Reza's point of view*; Mash'had, Astan Quds. [in persian]
- Yar Mohammadi, Lotf Allah (2004). *Popular and critical discourse*, Tehran: Hermes. [in persian]